

بررسی و ارزیابی ترجمه واژگان دارای معنای متضاد در ترجمه‌های فارسی قرآن کریم

ساجد سبحانی^۱

دریافت مقاله: ۱۴۰۲/۱۰/۲۶

پذیرش: ۱۴۰۲/۱۲/۱۸

چکیده

وضوع این پژوهش، متضادهای در قرآن کریم است و اهمیت تحقیق در این است که به موضوعی مرتبط با بررسی و ارزیابی برخی از کلمات خاص قرآن کریم و معانی آنها می‌پردازد. کلماتی که به دلیل اهمیت فوق‌العاده‌ای که در زمینه ترجمه دارند انتخاب شده‌اند این کلمات بر صحت و نادرستی ترجمه تأثیر مستقیم داشته و نتیجه ترجمه نادرست آنها آسیب‌هایی است که به انتقال مفاهیم قرآنی می‌رساند. این نوشتار در پی تحقیق و بررسی و ارزیابی ترجمه واژگانی که در نتیجه فهم و انتخاب نادرست معانی حقیقی و بجای آنها می‌تواند اختلاف و ابهاماتی را در ترجمه و تفسیر آیات قرآن ایجاد کند. و این ابهام و اختلاف هم به دلیل گستردگی معنای این کلمات در انتخاب یک معنای صحیح و دقیق است که کار ترجمه را برای مترجم دشوار می‌سازد و گاهی هم منجر به وجود آمدن اشکالاتی در ترجمه آنها می‌شود. پژوهش حاضر از روش توصیفی - تحلیلی همراه با استفاده از فرهنگ لغت و تفسیرهای مختلف و نظرات و آراء زبانشناسان صاحب نظر و چهار ترجمه منتخب فارسی قرآن کریم به عنوان نمونه منابع جهت بررسی و ارزیابی این اختلافات در این پژوهش بهره گرفته است. این پژوهش در بررسی و ارزیابی این واژگان به این نتایج رسیده است: مترجمان اکثراً ترجمه تحت‌اللفظی را ترجمه می‌کنند که برخی از آنها بر خلاف معنی واقعی مورد انتظار است و این بدان معناست که واژه مورد نظر در متنی که در آن واقع شده معنی دیگری برای آن قابل تصور نیست. گاهی مترجمان با معنایی که طبق تفاسیر موجود احتمال آنها زیادتر است، منافات دارد و به همین دلیل مشاهده می‌گردد که معنای دیگری را که این کلمه دارد ذکر نمی‌کنند. مترجمان در ترجمه برخی از واژگان متضاد، برای اطلاع بیشتر در معنای کلمه به تعابیری اشاره می‌کنند که جنبه تفسیری دارند.

واژگان کلیدی: قرآن کریم؛ ترجمه، تضاد معنایی؛ معنی؛ ترجمه اضداد.

۱- مقدمه

۱-۱ بیان مسئله

قرآن کریم از گذشته تا به حال در ادوار مختلف از اهمیت ویژه‌ای در بین مسلمانان برخوردار بوده است که این امر سبب آن شده که مکاتب و رشته‌های علمی مختلفی در زمینه‌ی تفاسیر و پژوهش‌های قرآنی با سبک‌های مختلف شکل گیرد که در این زمینه نیز درباره‌ی واژه‌شناسی عربی-قرآنی هم تالیفات زیادی به وجود آمده که به تفسیر و بررسی واژگان قرآنی می‌پردازند. از نگاهی دیگر چون قرآن یک کتاب آسمانی و حاوی برنامه سعادت بشر بوده، باید رسالت حقیقی آن به همه جهان رسانده شود. به همین دلیل مفسرین بر آن شدند که این کتاب را با ترجمه به زبان‌های مختلف به تمام مسلمانان غیر عربی جهان نشر دهند تا مفهوم و مقصود کلام خدا را که در این کتاب آسمانی نهفته شده، به خوبی دریابند. از جمله این ترجمه‌های قرآنی، ترجمه به زبان فارسی بوده است که امروزه این ترجمه‌ها در بین مسلمانان فارسی زبان بسیار با ارزش و مهم به شمار آمده به طوری که بسیاری از علوم و احکام دینی را از این ترجمه‌ها، دریافت می‌کنند.

حال با توجه به گسترش ترجمه‌های قرآنی، این ترجمه‌ها، گاهی با آسیب‌هایی روبه‌رو هستند، که بررسی و تحلیل آنها را ضروری می‌نماید. برخی از این اشکالات مربوط به قواعد عربی بوده و برخی از اشکالات دیگر در نتیجه بی‌توجهی به ساختار کلمات رخ داده است که این امر نشانگر دشواری و سنگینی مقوله ترجمه قرآن کریم است که در این زمینه پژوهشگران و نظریه پردازان متعددی، بر اهمیت و جدی بودن این موضوع تاکید فراوانی کرده‌اند. در همین راستا، این پژوهش بر آن است تا به بررسی برخی از واژگان قرآنی بپردازد که بسیاری از مترجمان و مفسران، در تبیین و ترجمه آنها با یکدیگر اختلاف داشته‌اند. این نوشتار در پی تحقیق و بررسی و ارزیابی ترجمه کلمات دارای دو معنای متضاد است. واژگانی که نتیجه فهم و انتخاب نادرست معانی حقیقی آنها می‌تواند اختلاف و ابهاماتی را در ترجمه و تفسیر آیات قرآن ایجاد کند. و این ابهام و اختلاف هم به دلیل گستردگی معنای این کلمات بوده که انتخاب یک معنای صحیح و دقیق را برای مترجم دشوار می‌سازد. با توجه به اهمیتی که ترجمه در فهم قرآن دارد، بررسی و پرداختن به این موضوعات در ترجمه قرآن امری ضروری خواهد بود، چرا که خواننده ترجمه در هنگام قرائت ترجمه باید به نقاط قوت و ضعف ترجمه و اختلاف‌های موجود در آن پی ببرد و با مقایسه ترجمه‌های مختلف از نظر صحت و دقت در ترجمه کلمات و آیات قرآنی، به ترجمه‌ای قابل اعتماد که معنای صحیح قرآن را نقل می‌کند، دست یابد.

پژوهش حاضر، به بررسی و ارزیابی ترجمه فارسی دو کلمه «بلاء و وراء» به عنوان نمونه‌ای از واژگان متضاد در قرآن کریم پرداخته و سه محور را در برمی‌گیرد. محور اول به بررسی واژگان متضاد از لحاظ معنایی با استناد به کتاب‌ها و نظرات زبانشناسان صاحب نظر انجام می‌شود.

محور دوم به بررسی این واژگان از جنبه تفسیری در آیات قرآن با استفاده از کتاب‌های تفسیری می‌پردازد. محور سوم نیز به بررسی واژگان از لحاظ درستی و نادرستی ترجمه اشاره دارد.

۱-۲. سوالات پژوهش

۱- آیا ترجمه صحیح واژگان متضاد در فهم قرآن امری ضروری است؟

۲- آیا مترجمان مذکور، مراد و مفهوم اصلی واژگان متضاد را در ترجمه خود درست منتقل کرده‌اند؟

۳- آیا احکام تفسیری واژگان متضاد در ترجمه آیات به صورت صحیح رعایت شده است؟

۱-۳. پیشینه پژوهش

از مهم‌ترین تحقیقاتی که تاکنون در خصوص واژگان متضاد در قرآن انجام شده است می‌توان به موارد زیر اشاره کرد

صیفور امین، المشترك اللفظی فی ترجمه القرآن الکریم الی اللغه الفرنسیه.

حماده محمد الحسینی، محمد حسن بخیت، اشکالیه ترجمه الاضداد فی القرآن الکریم الی اللغه الانجلیزیه.

محمد حسن ربانی، واژگان اضداد در قرآن. پژوهش‌های قرآنی ۱۳۸۱ شماره ۳۱ ویژه نامه قرآن و ادیان و فرهنگها.

محمد علی اسد تاش، بررسی کلمات اضداد در قرآن کریم. صحیفه مبین / شماره اول / ۱۳۸۸

ایوب امرائی، بررسی رویکرد لغت شناسان به کاربرد واژگان اضداد در قرآن کریم، فصلنامه علمی پژوهش‌های ادبی- قرآنی، دانشگاه اراک، دوره ۷، شماره ۱، ۱۳۹۸.

باین وجود، براساس جست و جوی انجام شده کتاب و مقاله دیگری که در زمینه نقد و بررسی واژگان متضاد در ترجمه‌های فارسی قرآن کریم وجود داشته باشد، یافت نشد.

۱-۴. اهمیت موضوع

بررسی معانی واژگان متضاد در متون دینی و بویژه در قرآن کریم از اهمیت دوچندان برخوردار است به طوری که هر گونه اشتباه در این خصوص، صحت و درستی ترجمه را زیر سوال می‌برد و نه تنها منجر به انحراف از معنا می‌شود، بلکه گاهی نیز معنای کاملاً مخالف و متفاوت را منتقل می‌کند. در همین راستا می‌توان گذرا به برخی از عواملی که باعث ترغیب انجام این موضوع شده است، اشاره کرد:

- بررسی و ارزیابی این واژگان چون مربوط به تفسیر و ترجمه کتاب قرآن است پس تدبیر و تعقل در مسیر رفع ابهام این واژگان در این کتاب مایه شرف و افتخار است.

- واژگان دارای دو معنای متضاد از دلایل اختلاف مفسران و مترجمان است لذا بررسی آنها

ضروری به نظر می‌رسد.

- ارتباط این موضوع با سایر علوم مانند زبان و بلاغت و احکام.
- به منظور شناسایی معانی صحیح واژگان دارای دو معنای متضاد در قرآن کریم.

۵-۱. اهداف پژوهش

هدف این پژوهش تحلیل و بررسی و ارزیابی این پدیده زبانی و قرآنی است که به تعدد معنا در زبان عربی و به ویژه قرآن منجر می‌شود. سپس مواضع موافق و یا مخالف زبان شناسان و آرای علمای تفسیر مورد توجه این پژوهش خواهد بود و در ادامه به بررسی و ارزیابی ترجمه کلمات متضاد معنایی در برخی از ترجمه‌های قرآن کریم به زبان فارسی اشاره خواهد شد.

۶-۱. روش و محدوده پژوهش

در این پژوهش به بررسی و ارزیابی نظری-توصیفی واژگانی پرداخته می‌شود که قبلاً توسط زبان‌شناسان، از جمله واژگان متضاد محسوب شده و در کتب اضداد به آنها پرداخته شده است، در این تحقیق همچنین دلایل وجود و چگونگی پیدایش این واژگان بیان می‌شود. و مهم‌تر از همه این موضوعات که به آن پرداخته خواهد شد و موضوع اصلی این پژوهش به شمار می‌رود، بررسی و ارزیابی ترجمه واژگان متضاد در ترجمه‌های فارسی قرآن کریم است که در این زمینه از میان ترجمه‌های متعدد فارسی قرآن ترجمه محمد کاظم معزی، به نمایندگی از ترجمه‌های تحت اللفظی، ترجمه محمد علی رضایی اصفهانی به عنوان یک ترجمه وفادار، ترجمه ناصر مکارم شیرازی به نمایندگی از ترجمه‌های محتوایی و ترجمه سید محمد رضا صفوی به عنوان یک ترجمه تفسیری مورد بررسی و ارزیابی قرار گرفته است.

۲- ترجمه قرآن

ترجمه، وسیله مهمی برای برقراری ارتباط هر جامعه با جوامع دیگر است. و این موضوع با نگاه به آیات قرآن کریم و فرموده‌های خدا که به ارتباط و تعامل با یکدیگر چه بصورت فردی و چه بصورت قومیتی و چه بصورت جامعه‌ای سفارش فراوانی نموده‌اند، واضح و مبرهن می‌گردد. همچنین از طریق آیات شریفه قرآن کریم روشن می‌شود که شناخت و دیدار و گفتگو با دیگری از نظر فکری و فرهنگی از جمله مواردی است که شرع اسلام به آن سفارش فراوانی نموده است. حال با نگاه به جوانب دیگر این موضوع دریافته می‌شود که هیچ پیام و یا نظری که مورد علاقه نسل بشر باشد، نیست مگر اینکه در آیه یا حدیثی از پیامبر وارد شده باشد. که به یقین این پیام‌ها و نظریات به جهت ارتقای مقام انسان و کمک به او برای جانشینی خداوند در زمین بوده و راهنمای رسیدن به سعادت و کمال بشری است، و حال برای دریافت آنها برای اقوام و جوامع دیگر که زبان آنها چیزی غیر از زبان عربی بوده، این را لازم و

ضروری می‌سازد که این پیام‌ها به زبان آنها ترجمه گردد و در اختیارشان قرار گیرد تا بهره لازم را از آن ببرند. و این اهمیت ترجمه در اسلام را جهت انتقال مبانی و دستورات آن به جوامع دیگر را نمایان می‌سازد. (رک، سایت مبتعث للدراسات والاستشارات الاکادیمیة mobtath.com)

۱-۲ اهمیت ترجمه قرآن

سیره مسلمانان در طول تاریخ اسلام بر ترجمه قرآن بوده است. و به همین منوال صدها ترجمه به زبان‌های مختلف بوجود آمد. و این به آن دلیل است که بسیاری از مسلمانان صدر اسلام در ایران و روم و حبشه و... زبان عربی را نمی‌دانستند و از این رو لازم بود که آیات قرآن برای آنان ترجمه شود، تا پیام‌ها و احکام اسلام را بفهمند. حال با وجود اینکه زبان قرآن کریم، زبانی با معانی چندلایه و چندبطنی است که از جنبه‌های اعجاز آن به شمار آید. اهمیت ترجمه قرآن کریم برای همه کسانی که طالب آشنایی و بهره‌وری از این کلام الهی هستند کاملاً معلوم می‌شود و اهمیت این امر هنگامی مشاهده خواهد شد که سختی ترجمه برخی واژگان و اصطلاحات کلیدی و فنی از لحاظ ساختاری و مفهومی در قرآن کار ترجمه آنان را با مشکل مواجه کند. همچنین به دلیل اینکه فراگیری زبان عربی برای همه مسلمانان قابل دسترس نبوده و امری سخت و مستلزم زمان زیادی است. و دلیل دیگر اینکه فراگیری زبان عربی را در اصل آن کسی می‌تواند به صورت واقعی و کامل دست یابد که خود مسحور ادب و شعر و فصاحت آن باشد و این درحالیست که برای پی بردن به معانی و مفاهیم قرآن باید به زبان آن تسلط کامل داشته باشد تا بتوان پیام‌ها و مفاهیم مقصود در آن را درک بکند و دلیل آن این است که اگر خود مسلمان باشند راه را برای آنها روشن و راه سعادت را برای آنان تبیین کند. و همچنین به آنها کمک می‌کند تا احکام و اخبار نهفته و مکنون در آن را دریابند و از حکمت و اسرار نهفته در آن بهره لازم ببرند. و اگر غیرمسلمان باشند، شاید به وسیله آن هدایت شوند و تاریکی را که در آن زندگی می‌کنند برای آنان روشن و آشکار کند تا راه سعادت دنیوی و اخروی خود را که منتهای آن رسیدن به سرمقصد اصلی که همان تقرب به درگاه الهی است را دریابند. و همین امر موجب شده است که ترجمه قرآن کریم به زبان‌های مختلف جهان همواره با گسترش علوم و ادیان مختلف شکوفایی چشمگیری داشته باشد و از اهمیت زیادی برخوردار باشد. به طوری که ترجمه این کتاب آسمانی را امری ضروری سازد.

۲-۲ مفهوم ترجمه قرآن

مطالعه و بررسی تعدادی از ترجمه‌های قرآنی این نتیجه را نمایان کرده است که بیشتر ترجمه‌های معانی قرآن کریم موجود در حال حاضر که به زبان‌های مختلف ترجمه شده است از روش ترجمه معنایی استفاده کردند. بنابراین، ترجمه‌های معانی قرآن کریم اصولاً به الگوی ترجمه معنایی متوسل شدند و نمی‌توانند از الگوی ترجمه ارتباطی و مفهومی پیروی کنند، و این موضوع بیش از یک دلیل مهم و اصلی نمی‌تواند داشته باشد و آن هم این است که هیچ

ترجمه‌ای نمی‌تواند مانند متن اصلی قرآن بر گیرنده تأثیر واقعی را بگذارد.

۳-اضداد

هر علمی اصطلاحاتی دارد که به عنوان مقدمه برای شناسایی جزئیات آن بکاربرده می‌شود. و بدون شک این اصطلاح در تسلط بر فهم لغات و کاربرد آنها نقش کلیدی دارد. از جمله اصطلاحاتی که زبان‌شناسان در معنای زبانی خود به کار برده اند، «الاضداد» یا همان واژگان دارای دو معنای متضاد است. همانطور که مشاهده می‌شود تعاریف لغوی واصطلاحی بسیاری زیادی از زبان‌شناسان در مورد «الاضداد» بیان شده است که جامع ترین تعاریف لغوی در کتاب «لسان العرب» ابن منظور آمده است که وی در تعریف اضدا اینگونه بیان کرده است که «الضد کل شیء ضاد شیئا لیغلبه، والرجاء ضد الیأس، والموت ضد الحیاء، واللیل ضد النهار، إذا جاء هذا ذهب ذاک» که منظور وی این است «ضدیا اضداد هر چیزی در مقابل و مخالف چیزی دیگر برای غلبه بر آن» (ابن منظور، ۱۴۱۲ هـ/ ۱۹۹۲ م، ماده ضد، ج ۳، ص ۲۶۳)

نزدنامه قرآن و حدیث

در فصلنامه علمی - تخصصی

دوره اول

شماره اول

پاییز و زمستان

۱۱۰

و در کتاب «قاموس المحيط» به این صورت تعریف شده است «الضد، بالکسر، والضدیه، المثل والمخالف ضد» (فیروزآبادی، ۱۳۹۷ هـ ج ۱، ص ۳۰۷)

اما تعاریف اصطلاحی زیادی از اضداد وجود دارد که در نزد برخی از زبان‌شناسان متفاوت بوده است. ابوالطیب حلبی اضداد را اینگونه تعریف می‌کند «و اضداد جمع ضد است و در برابر هر چیزی که منافات دارد، مانند سفیدی و سیاهی، سخاوت و بخل، شجاعت و بزدلی، نه هر چیزی که با چیزی مخالفت کند. و تفاوت، کلی تر از تضاد است، زیرا همه متضادها متفاوت هستند، اما همه متفاوت تضاد نیستند» (حلبی، ۱۹۶۳ م، ص ۱۲۰)

همچنین در کتاب «کشف الظنون» آمده است «تضاد در زبان بر دو معنای متفاوت و مخالف یکدیگر اشاره می‌نماید و مراد در اینجا الفاظی است که اعراب بر معانی متضاد اطلاق می‌کردند، پس لفظ آنها به دو معنی متفاوت و مخالف هم منتهی می‌شود.» (حاجی خلیفه، ۱۴۱۳ هـ، ۱۹۹۲ م، ج ۱، ص ۱۱۵)

با نگاهی دقیق به این تعاریف می‌توان دریافت که خلاصه ترین تعریف از «اضداد» را می‌توان به این شیوه بیان کرد که اضداد در اصطلاح «آنچه با لفظ آن موافق است و با معنای آن منافات دارد» تعریف می‌شود.

۳-۱ اضداد و انواع بیانی آن

«ضد» را می‌توان یکی از فروع مشترک لفظی دانست، و این بدان علت است که الفاظ عربی در گونه‌ها و جنس‌های مختلفی وجود و کاربرد دارند و این تعدد گونه و جنس در این الفاظ باعث شده است که بصورت شکل‌های مختلف بیان شوند که این موضوع مهم را تعدادی از زبان

شناسان مشهور زبان عرب بیان کرده اند که از جمله آنها سیبویه است که وی را جزو بارزترین نژادهای سخنور در میان عرب می‌دانند. وی اضداد را از لحاظ بیانی به چند شکل از گونه‌های کلامی تقسیم و تعریف می‌کند.

- تفاوت در لفظ و معنا که بیشترین رواج را دارد

- اختلاف در تلفظ و توافق معنا، مانند لیث و اسد

- توافق تلفظ و اختلاف معنا: مثل چشمه آب، چشمه پول و چشمه پول.

- توافق دو اصطلاح و تضاد معانی: مانند: الناهل للعطشان والذی شرب حتی روی

- همگرایی دو اصطلاح و معانی آنها: مثل الحزم والحزن، فالحزم من الأرض أرفع من الحزن،

- تفاوت دو اصطلاح و تقارب آن دو معنا مثل: مدحه إذا كان حيًّا، وأبنة إذا كان ميتًا

- تقارب دو اصطلاح و اختلاف معانی مثل حرج إذا وقع فی الحرج، وتخرج إذا تباعد من

الحرج.

(سیبویه، ۱۴۰۸ هـ ج ۱، ص ۲)

۳-۲ ویژگیهای متضاد بودن لفظ

زبان‌شناسان برای تبیین و روشن شدن ماهیت این الفاظ در نزد مخاطب شرایط و ویژگیهایی را برای این الفاظ در نظر گرفته اند و این موضوع را به این دلیل بیان نموده اند که به اعتقاد آنها هر لفظی با داشتن معنای مخالف نمی‌تواند در مجموعه الفاظ متضاد قرار گیرد و برای متضاد بودن شروطی را بیان نموده اند

- اولین شرط آن است که دو معنای متضاد کلمه اضداد در گفتار عرب ثابت شود و متغیر نباشد.

برای مثال لفظ «زوج» است. که قطرب درباره این کلمه می‌گوید این لفظ جزو اضداد قرار داد

زیرا این لفظ را می‌توان به دو صورت گفت «زوج للثینین، و زوج للواحد» یعنی دونفر زوج هستند

و یک نفر هم می‌تواند زوج باشد یعنی برای کس دیگری (قطرب، ۱۹۸۴ م، ص ۱۱۲)

- دومین شرط آن است که لفظ تضاد به خودی خود در دو معنای متضاد بکار رود بدون اینکه

تغییری در ساختار آن بوجود بیاید یا اینکه شکل دیگری به خود بگیرد که در این باب قطرب

می‌گوید «بَدُنُّ الرجل إذا عَظُمَ و سَمِنَ، بَدَنُّ تَبْدِيناً إذا أَسَنَّ و ضَعْفَ» (قطرب، ۱۹۸۴ م، ص ۱۳۸)

- شرط سوم آن است که یکی از دو معنی لفظ متضاد نباید تصحیف (تحریف یا تغییر غیر

عمد) شده باشد.

(رمضان، ۱۹۸۰ م، ص ۳۴۱)

۳-۳ دلایل پیدایش تضاد معنا در زبان

دلایل پیدایش تضاد معنایی در زبان عربی به اموری بر می‌گردد که در دوران‌های قدیم مردم آن زمان با آن در تکاپو بودند که با گذشت زمان این امور منجر به پیدایش ظواهری از جمله ظواهر تضاد معنایی در واژگان گشت که از جمله این دلایل را اینگونه بیان می‌کنند.

- اختلاف گویش‌های (لهجه) در زبان عربی

زبان شناسان می‌گویند یک کلمه در زبان عربی در بکار گیری آن در بین قبائل مختلف با لهجه‌های مختلف عربی گاهی دو معنا و یا حتی بیشتر به به خود گرفته است و در این بین ممکن است معنای بصورت متضاد بکار برده شوند مثلاً کلمه «وئب» در نزد قبیله «مضر» بمعنی دست یافتن و برخاستن بوده و در مقابل آن همین کلمه در نزد قبیله «حمیر» به معنی نشستن و کناره گیری بوده است. (وافی، ۱۹۶۲م، ص ۱۹۲)

- معنای عمومی واژگان

زبان‌شناسان یکی دیگر از دلایل پیدایش تضاد در واژگان را موضوع عام بودن معنای اصلی این واژگان می‌دانند یعنی اینکه معنی اصلی واژه عام و کلی بوده و این عمومیت و کلیت که قابل تعدد در اقتباس معنایی بوده است سبب شده است که قبایل مختلف با گویش‌های متفاوت نسبت به یکدیگر معنای دیگر برای آن واژه برگزینند که با همدیگر متضاد هستند. که بعنوان مثال کلمه «السدفه» در نزد قبیله بنی تمیم به معنای ظلمت و تاریکی استفاده می‌شود و در نزد قبیله «قیس» به معنای روشنایی و آشکاربکار برده می‌شود. (ابن انباری، ۱۹۹۸م، ص ۱۱۶)

- برگرفته شدن واژه از دو ریشه

در زبان عربی گاهی برخی از واژگان از دو ریشه متفاوت و مخالف و متضاد هم برگرفته شده اند که این امر موجب شده است معنای این واژگان دو وجه مخالف را به خود بگیرند بعنوان مثال کلمه «هجد» در دو معنای مخالف و متضاد هم بکار می‌رود اول به معنای شب زنده داری و دوم به معنای خواب که هر کدام از این دو معنای متضاد از یکی از ریشه‌های اصلی آن برگرفته می‌شود. در تشریح این کلمه گفته شده است معنای خواب آن از ریشه «هدأ» بوده است که به معنای آرامش و سکون بوده و در مقابل آن معنای شب زنده داری از ریشه «جَدَّ» بوجود آمده است که به دنبال آن اجتهاد بوده است. (عبدالتواب، ۱۹۸۰م، ص ۳۴۳)

- کنایه

زبان‌شناسان در پژوهش‌های خود یافتند کنایه از عوامل پیدایش واژگان متضاد بوده است چرا که در زبان کنایه هدف اصلی به سمت و سوی تغییر معنای واژگان گام بر می‌دارد که گاهی این امر منجر به تغییر و تبدیل دلالتی معنا به مخالف آن و یا بهتر است بگوییم متضاد آن می‌شود. بعنوان مثال کلمه در جایی به معنای ادب دادن یا توبیخ کردن است و در جایی دیگر به معنای

تکریم و تعظیم بوده است. همانطور که خدای متعال در قرآن می‌فرماید {لَتُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَ تَعَزَّزُوا وَ تَتَّقُوا وَ تُسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَ أُصِيلاً} (فتح/۹) که در این آیه مقصود از این کلمه تکریم و تعظیم بوده است. (ابن اُنباری، ۱۹۹۸م، ص ۱۴۷)

-تغییر آوایی واژگان

برخی از واژگان در طول گذر زمان دچار تغییرات در شکل ظاهری و آوایی آنها صورت گرفته است یعنی ممکن است که شکل آنها تغییر یا به حروف آنها اضافه یا از آن حذف شود و این تغییرات بر اساس قوانین آوایی بوده که همین امر منجر به تشابه برخی از این الفاظ با یکدیگر شوند و معانی جدیدی رابه خود بگیرند و در معنا متضاد یکدیگر شوند و زبانشناسان این موضوع را یکی از دلایل پیدایش واژگان متضاد شمرده اند. بعنوان مثال کلمه «لمقت» در نزد قبيله «قیس» به معنی نوشتن بوده است «لمقت الكتاب» و همین واژه در نزد بنی عقیل به معنی حذف و از بین بردن بکار برده می‌شود که مشاهده می‌شود گاهی حرف «ل» را به حرف «ن» تغییر می‌دهند. (وافی، ۱۹۶۲م، ص ۱۹۲؛ عبدالتواب، ۱۹۸۰م، ص ۳۱۵)

-مجاز و استعاره

زبان شناسان قدیم می‌گویند این واژگان ممکن است از انتقال کلمه از معنای آن به معنای مجازی دیگر برای اشاره به یک نکته بلاغی یا دلایل دیگری که با این موضوع مرتبط باشد بوجود آمده است. بعنوان مثال خداوند در قرآن می‌فرماید {نَسُوا اللَّهَ فَنَسِيَهُمْ} (توبه/۶۷) که در این آیه فعل «فَنَسِيَهُمْ» در معنای اصلی خود بکار نرفته است و دلیل آن این است که اهمال و نسیان و فراموشی برای خداوند جایز نیست و در این آیه فراموشی و نسیان در باب استعاره بوده است که این عمل پاداشی مساوی در برابر عمل آنها بوده است بطوری که با آن برابری کند. (وافی، ۱۹۶۲م، ص ۱۸۹)

-بکار بردن یک صیغه صرفی در دو معنا

در برخی از صیغه‌های صرفی در زبان عربی گاهی اوقات در دو وزن معنی می‌شوند یا اگر بخواهیم به طور واضح این موضوع را شرح دهیم می‌توان گفت که برخی از کلماتی که مصدر هستند قابلیت این را دارند که به دو گونه متفاوت ترجمه شوند. بعنوان مثال صیغه (فعول) می‌تواند به دو گونه بکار برده شود اول به صورت فاعل و دوم بصورت مفعول که همین عامل سبب پیدایش تضاد در معنای این مصدر می‌شود مثلاً کلمه «فجوع» از مصدر فعول را می‌شود بعنوان فاعل «فاجع» و مفعول «مفجوع» بکار برد و ترجمه کرد. (عبدالتواب، ۱۹۸۰م، ص ۳۵۳)

هر آنچه که تا بدین جا ذکر شد بخش کوچکی از دلایلی که باعث پیدایش و رواج واژگان دارای دو معنای متضاد در زبان عربی شده، می‌باشد. اما باید یادآوری کنیم که با وجود رواج این واژگان و گسترش آن در زمینه‌های مختلف زبانی، هنوز بین زبانشناسان اختلاف بر وجود و عدم وجود آنها در زبان عربی وجود دارد. ولی با همه این بحث و جدل‌هایی که در این مورد بین

زبان‌شناسان وجود داشته، اما مشاهده می‌شود که در زمینه ی اثبات و انکار آنها، در کتب پیشینیان باب‌هایی درباره آن واژگان در صدر مولفاتشان وجود داشته و درباره آنها و چگونگی پیدایش و کاربرد آنها نظرات خود را بیان نموده اند.

۳-۴ آراء و عقیده زبان شناسان درباره اضداد

در پس این توضیحات ملاحظه می‌گردد که زبان شناسان در نظرات و آراء و عقاید خود در زمینه اضداد از دو جهت با یکدیگر اختلاف دارند اول در اثبات یا عدم اثبات آنها در کلام عرب و دیگری در کثرت یا عدم آن.

- منکرین اضداد

از زبان شناسان، گروهی وجود اضداد را به شدت انکار می‌کنند و آنها را به کلی باطل می‌کنند، که باتوجه به مطالب ارائه شده مشخص است که دلایل بیان شده این افراد در اثبات عدم وجود اضداد در آراء و عقایدشان متفاوت بوده است. زبان‌شناسان این گروه تمام سعی و تلاش خود را بر این امر نهاده اند تا همه واژگان اضداد را به گونه ای تفسیر کنند که آنها را از محدوده تضاد گفتاری و نوشتاری خارج کنند. که در رأس آنها می‌توان به زبان‌شناسان پرآوازه عرب همچون ابن درستویه و ثعلب و جوالیقی که از مشهورترین منکران وجود این واژگان هستند اشاره نمود

ابن درستویه دلیلی را بر نفی اضداد ارائه می‌دهد که در آن این چنین گفته است «زبان از جانب خداوند متعال وسیله امر و نهی و اجرا و ارتباط بوده است. و به دلیل اینکه وجود مشترک لفظی و اضداد موجب ابهام و غموض در کلام می‌شود پس می‌توان نتیجه گرفت که این امر برخلاف حکمت خداوند است و موضوع دیگر این است که وظیفه اصلی زبان تفهیم و افشا کردن و بیان مقصود و مفهوم بوده است که وجود این واژگان در زبان این ویژگی را تباه و از بین می‌برد.» وی به دلیل این سخنان و دلائلی که به میان آورده است او را در گروه مشهورترین منکرین به وجود اضداد قرار داده اند. برخی از زبان‌شناسان این گروه استدلال ذهنی ساده ای را بیان کرده اند و گفته اند که دو معنای متناقض و متضاد نمی‌توانند یک منشاء لفظی داشته باشند و این عقیده منسوب به ثعلبی بوده است. (عبدالتواب، ۱۹۸۰م، ص ۳۳۷)

- اثبات کنندگان اضداد

اکثر زبان شناسان عرب به اضداد آن در زبان عربی اقرار کرده اند. و در مقابل منکران آن بسیار بیشتر هستند و این واقعیت در کتاب‌های اشخاص زیادی که در این زمینه تالیفاتی داشته اند ذکر شده است همانند کتاب «علم الدلالة» دکتر احمد مختار عمر که وی در کتاب خود در

این باره می‌گوید: «اما کسانی که اضداد را ثابت می‌کنند، زیاده‌تر از آن هستند که این پدیده را انکار می‌کنند». از جمله تایید کنندگان این پدیده می‌توان به زبانشناسان پراوازه ای همچون قطرب، اصمعی، سجستانی، ابن الانباری، ابوالطیب اللغوی و صاغانی و ابن الدهان و ابن فارس اشاره کرد. آنها در سخنان خود نظر منکران اضداد را نفی کرده و در مقابل آن در اثبات و تایید وجود اضداد در زبان عربی این گونه استناد می‌کنند که: «شنیدن اقوال گذشتگان و کلام آنها و نقل قول کلامی توسط افراد امانت دار و استناد به قول آنها قوی‌ترین استدلال است و آنها در ادامه سخن خود اینگونه بیان می‌کند که: اضداد از اعراب پشت سر هم نسل به نسل نقل شده است همان گونه که مترادف نقل شد. (مختار، ۱۹۹۲م، ص ۱۹۵)

۴- بررسی و ارزیابی

با توجه به اهمیتی که ترجمه صحیح این واژگان در فهم قرآن دارد، بررسی و پرداختن به این واژگان در ترجمه‌های قرآنی را امری ضروری می‌سازد چون خواننده ترجمه در هنگام قرائت ترجمه باید به نقاط قوت و ضعف ترجمه موجود در آن پی ببرد و با مقایسه ترجمه‌های مختلف از نظر صحت و دقت در ترجمه کلمات و جملات قرآنی به بهترین و صحیح‌ترین و دقیق‌ترین ترجمه ای که معانی صحیح قرآن را نقل می‌کند دست یابد.

این تحقیق و پژوهش بر آن است که کیفیت ترجمه این واژگان و آسیب‌هایی که گاهی ممکن است در پی انتخاب اشتباه معنای آنها در ترجمه فارسی صورت گیرد را مورد بررسی و ارزیابی قرار دهد که بیشتر مترجمین و مفسرین، در ترجمه این واژگان با اختلافات زیادی مواجه بوده‌اند. و نیز سبب آن شده است که اختلافاتی را در انتقال محتوا و مضمون اصلی آن واژگان به بار بیاورد. و این اختلاف پیش آمده به دلیل گستردگی معنای این کلمات بوده است که انتخاب یک معنای صحیح و دقیق را برای مترجم دشوار می‌سازد و همین امر سبب شده است که اختلافاتی و همواره هم اشکالاتی در ترجمه آنها بوجود بیاورد.

روش عملی این تحقیق فقط در محدوده واژگان عربی- قرآنی بوده و سعی شده است که جهت روشن شدن معنای این واژگان نظریه‌های زبانشناسان و مفسرین مختلف زمان قدیم و جدید از آنچه که در آن اختلاف و اتفاق نظر دارند مورد بررسی قرار گیرند. ساختار تحلیلی را بر پایه و سبک توصیف و تحلیل واژگان از لحاظ معنایی بنا نهاده شده است که در این پژوهش تلاش شده است از ترجمه‌ها و تفاسیر قرآنی مختلف استفاده گردد که در زمینه ترجمه واژگان متضاد سبک‌ها و روش‌های مختلفی را در ترجمه و تفسیر آنها بیان می‌نماید. در ادامه مطلب کار بررسی و ارزیابی این کلمات را در این ترجمه‌ها به تفصیل انجام خواهد شد.

۴-۱ بلاء

قال الله تعالى ﴿وَأَذِّنْ لِقَوْمِكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ يُدَبِّحُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ

نِسَاءَكُمْ وَفِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِّن رَّبِّكُمْ عَظِيمٌ { (بقره/۴۹)

- محور اول معنی کلمه «بلاء» در کتب فرهنگ لغت و نظر زبانشناسان
 - فراهیدی در کتاب «العین» خود می‌نویسد که «بلاء» در خیر و شر است و خدا انسان را در دو حالت مورد آزمایش قرار می‌دهد یکبار آزمایش در خیر و یکبار در شر (فراهیدی، ۱۴۰۹ هـ ج ۸/ ص ۳۴۰)

- جوهری در کتاب «تاج الصحاح» می‌نویسد و «بلاء» آزمایشی در خیر و شر است (جوهری، ۱۹۷۸ م، ج ۶/ص ۲۲۸۵)

- واحدی ذکر کرده اس «بلاء» اسم برگرفته از «البلو» است و به معنای آزمایش و تجربه است (واحدی، ۱۹۹۴ م، ج ۱، ص ۱۳۵)

- نظرات و آراء زبانشناسان
 - اصمعی می‌گوید واژه «بلاء» را می‌توان از اضداد برشمرد. و در تصدیق گفته خود آیه ﴿و نَبَلَّوْكُمْ بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً﴾ (انبیاء/۳۵) را بیان کرده است. وی همچنین گفته است «بلاء» هم نعمت و برکت است، و هم گرفتاری و مصیبت است. (اصمعی، ۱۹۱۲ م، ص ۵۹)

- محمد نورالدین المنجد در باب تعریف و توضیح معنای واژه «بلاء» این چنین گفته که مشاهده می‌شود که خیر و شر تنها وسیله آزمایش است و دلیل بر گفته خود را ابا ذکر این آیه تایید می‌نماید. ﴿قَالَ هَذَا مِنْ فَضْلِ رَبِّي لِيَبْلُوَنِي أَأَشْكُرُ أَمْ أَكْفُرُ﴾ (النمل/۴۰). (منجد، ۱۹۹۹ م، ص ۱۱۱)

- محور دوم تفسیر کلمه «بلاء» در تفاسیر قرآنی

- جامع البیان فی تفسیر القرآن

. طبری در تفسیر خود در باره این کلمه در این آیه می‌گوید. مراد از این کلمه آنچه را که انجام دادیم در حق شما، از عذابی که فرعون شما را در آن گرفتار کرده بود شما را نجات دادیم و این کا آزمایش و امتحانی بزرگ بود از جانب پروردگار شما که این آزمایش و امتحان برای شما برکت و نعمت بود. و در عبارت: ﴿بَلَاءٌ مِّن رَّبِّكُمْ عَظِيمٌ﴾ گفته شده است که مقصود برکت و نعمت است زیرا ریشه اصلی کلمه در زبان و اقوال اعراب امتحان و آزمایش است، که آن هم در حسن و قبح به کار می‌رود، زیرا امتحان و آزمایش ممکن است با خیر و شر باشد. همانطور که خداوند تبارک و تعالی در قرآن می‌فرماید. ﴿يَبْلُوْنَهُمْ بِالْحَسَنَاتِ وَالسَّيِّئَاتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ﴾ (اعراف/۱۶۸) (طبری، ۱۴۱۲ هـ ج ۱، ص ۲۱۲)

- تفسیر نفائس التأویل

اما فرموده حضرت حق تعالی ﴿وَفِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ﴾ اشاره به آنچه قبلاً ذکر شد دارد که در مورد

نجات آنان از بلا و عذاب است و برخی از علمای تفسیر هم گفته اند که این آیه معطوف به آیه ماقبل خودش است { يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي اَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَاَنْتِي فَضَّلْتُكُمْ عَلَي الْعَالَمِينَ } (بقره/۴۷). و کلمه «بلاء» در اینجا به معنی احسان و لطف است. و در آن شکی نیست که رهایی ایشان از انواع سختی‌هایی که خداوند بر شمرده، برکت و خیرخواهی است بر ایشان. و بلاء در اقوال اعراب ممکن است خوب یا بد باشد. (شریف المرتضی، ۱۴۳۱ هـ ج ۱، ص ۴۱۴)

- محور سوم ترجمه کلمه «بلاء» در ترجمه‌های فارسی قرآن

- ترجمه محمد کاظم معزی (ترجمه تحت اللفظی)

و زمانی که شما را نجات دادیم از آل فرعون که روا می‌داستند بر شما شکنجه زشت. می‌کشتند به سختی پسران شما را و زنده می‌گذاشتند زنان شما را و در آن بود آزمایشی از پروردگار شما بزرگ (معزی، ص ۸)

- ترجمه محمد علی رضایی اصفهانی (ترجمه وفادار)

- [یاد کنید] هنگامی را که شما را از (چنگ) فرعونیان نجات دادیم، در حالی که شما را (با شکنجه و) عذاب بدی می‌آزدند؛ پسران شما را سر می‌بریدند؛ و زنان شما را زنده نگاه می‌داشتند و در این [ها] آزمایش بزرگی از [جانب] پروردگارتان بود (رضایی، ص ۸)

- ترجمه ناصر مکارم شیرازی (ترجمه محتوایی)

(نیز به یاد آورید) آن زمان که شما را از چنگال فرعونیان رهایی بخشیدیم؛ که همواره شما را به بدترین صورت آزار می‌دادند؛ پسران شما را سر می‌بریدند؛ و زنان شما را (برای کنیزی) زنده نگه می‌داشتند و در اینها، آزمایش بزرگی از طرف پروردگارتان برایتان نبود (مکارم شیرازی، ص ۸)

- ترجمه سید محمد رضا صفوی (ترجمه تفسیری)

- و به یاد آورید هنگامی که شما را از فرعونیان رهایی بخشیدیم آنان پیوسته عذاب ناگوار به شما می‌چشانند پسرانتان را سر می‌بریدند تا نسل شما را از بین ببرند، و زنانتان را برای کنیزی و خدمتگزاری زنده می‌گذاشتند، و در این ماجرا از جانب پروردگارتان آزمونی بزرگ بود (صفوی، ص ۸)

- بررسی و ارزیابی

با توجه به معنی کلمه «بلاء» در فرهنگ لغت و تفاسیری که قبلاً ذکر شد این کلمه به معنی امتحان و آزمایش بصورت عام معنی می‌شود ولی این کلمه با توجه به اینکه در زبان عربی می‌تواند شامل دو معنای متضاد همدیگر باشد که اول، به معنی خیر که منظور همان نعمت خداوندی است و دوم به معنی شر که همان مصیبت و محنت خواهد بود پس آن را جزو واژگان متضاد یا همان اضداد قرار می‌دهند

با نگاهی به ترجمه آیه { وَفِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِّن رَّبِّكُمْ عَظِيمٌ } که در ترجمه‌های مذکور آمده

است روشن می‌شود که کلمه بلاء را به معنای آزمایش یا امتحان بزرگ ترجمه نموده‌اند و این معنا برای این کلمه معنای عام و بدون مفهوم اصلی بوده است و این در حالیست که ناگواری و آزادی، هر دو وسیله‌ی آزمایش و تربیت هستند (ر. ک تفسیر نور، همان آیه). حال اما در بررسی و ارزیابی این ترجمه‌ها اشکالی را که می‌توان وارد ساخت این است که نوع آزمایش و امتحان را در ترجمه این آیه مشخص نموده‌اند و فقط به ذکر معنی این کلمه به صورت آزمایش یا امتحان بزرگ بسنده کرده‌اند و این در حالیست که با توجه به اینکه این واژه جزو اضداد بوده است و حتما باید مفهوم مورد انتظار آن را در این آیه بیان نمود. همچنین مشخص شود که خداوند از این کلمه منظور به گرفتاری بنی اسرائیل دارد که در زیر سلطه فرعون مصیبت می‌کشیدند یا مقصود نجات آنها از زیر سلطه فرعونیان است که توسط خدا انجام گرفت

حال با توجه به مفهوم و محتوای آیه می‌توان دریافت که این امتحان بزرگ نعمتی از طرف خداوند بوده که خدا بنی اسرائیل را از زیر سلطه فرعون نجات می‌دهد و از آن با کلمه بلاء یاد می‌کند که مترجمان در ترجمه‌های خود این موضوع را اشاره نموده‌اند و این را می‌توان به عنوان نقص معنایی در ترجمه این کلمه که دارای دو معنای متضاد است به حساب آورد. چرا که این خطا سبب می‌شود که خواننده ترجمه را از مقصود و مفهوم اصلی این آیه و این کلمه دور می‌سازد. زیرا کلمه بلاء در ذهن بیشتر مردم به آزمایش و امتحان در مصیبت‌ها دلالت دارد و این موضوع سبب می‌شود که این کلمه در معنای دوم خود که خیر باشد ترجمه و معنا نشود و مفهوم مورد انتظار آن نادیده گرفته شود.

۴-۲ وراء

قال الله تعالى { وَكَانَ وِرَاءَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِيئَةٍ غَضْبًا } (كهف - ۷۹)

- محور اول: معنی کلمه «وراء» در کتب فرهنگ لغت و نظر زبان‌شناسان

- جوهری در کتاب «صحاح تاج اللغة و صحاح العربیه» خود در باب شرح کلمه «وراء» اینگونه نوشته است. و «وَرَاءَ بِمَعْنَى خَلْفٍ، وَ قَدْ يَكُونُ بِمَعْنَى قُدَّامٍ، وَ هِيَ مِنَ الْأَضْدَادِ». یعنی کلمه «وراء» به معنی پشت سر است و به معنی در مقابل «جلو» هم می‌تواند باشد و جزو اضداد است و برای تصدیق کلام خود به دو مثال استناد می‌کند که اینگونه نوشته شده است «وَرَاءَ كَ أَوْسَعُ لَكَ. وَ هُوَ تَأَخَّرَ». که در اینجا به معنی عقب و تاخر بوده

«و قوله تعالى: وَ كَانَ وِرَاءَهُمْ مَلِكٌ، أَيْ أَمَامَهُمْ». یعنی در پیش روی آنها (جوهری، ۱۹۸۷م، ج ۶،

ص ۲۵۲۳)

- ابن فارس در کتاب «معجم مقاییس اللغة» خود در شرح و تبیین کلمه «وراء» اینگونه ذکر کرده است. معنای ظاهری این کلمه که به پشت سر معنا می‌شود ولی در این آیه مراد از «وراءهم» یعنی جلوی آنها بوده است پس به دلیل اینکه این کلمه این دو معنا را در خود دارد

پس جزو اضداد است (ابن فارس، ۱۹۷۹م، ج ۶، ص ۱۰۴)

- ابن منظور در کتاب «لسان العرب» خود در شرح کلمه «وراء» اینگونه سخن به میان آورده است «والوراء جمیعا، یکون خلف وُقْدَام» یعنی کلمه وراء به طور کل به معنی پشت سر و پیش رو است و در تایید کلام خود، بیت شعری در این معنا را ذکر می کند «لِیسَ عَلَی طُولِ الْحَیَاةِ نَدَمٌ وَمِنْ وَرَاءِ الْمَرْءِ مَا یَعْلَمُ» (مرقش الاکبر، عصر جاهلی) «أَی قُدَامَهُ الشَّیْبُ وَالْهَرَمُ» یعنی در پیش روی او پیری و سستی و کهولت است (ابن منظور، ۱۴۱۴هـ ج ۱۵، ص ۳۹۰)

- نظرات و آراء زبانشناسان

- اُصمعیدر باب شرح کلمه «وراء» می گوید، که واره هم به معنی پشت سر است و هم به معنی پیش رو و وی می گوید که کلمه وراء در آیه {وَكَانَ وَرَاءَهُمْ} به معنی اینکه در پیش روی آنها حاکمی وجود دارد و در ادامه بیت شعری از شاعر «سواربن مضرب سعدی» نقل می کند «أترجو بنو مروان سمعی و طاعتی و قومیتیمیم والقلاص ورائیا» که در آن کلمه «ورائیا» به معنی پیش رو بوده است. (اصمعی، ۱۹۱۲م، ص ۲۰)

- ابوحاتم سجستانی در باره معنی کلمه «وراء» اینگونه گفته است. کلمه وراء به معنی پشت سر می تواند باشد و هم به معنی پیش رو می تواند معنا شود. و وی آیه {وَكَانَ وَرَاءَهُمْ مَلِكٌ یَأْخُذُ كُلَّ سَفِیْنَةٍ غَضْبًا} را اینگونه معنا می کند «وكان أمامهم ملك يأخذ كل سفینه صالحه غضباً» «همچنین در ادامه این شرح بیت شعری را از شاعر لبید بن ربیع ذکر می کند که تاییدی بر سخن او است «ألیس ورائی إن تراخت مئیتی لزوم العصا تحنی علیها الأصابع». ورائی یعنی أمامی (لبید بن ربیع، دیوانه، ص ۵۷) (سجستانی، ۱۴۳۰ق، ص ۸۲)

- قرطبی در شرح کلمه «وراء» این چنین نوشته است کلمه وراء در اصل به معنای پشت سر است و در این جا بیشتر به معنای پیش رو است و معنی این آیه به این صورت است و در پیش روی آنها حاکمی وجود دارد که هر کشتی سالم را به زور می گیرد و از آنها می برد (قرطبی، ۱۹۶۴م، ج ۱۱، ص ۳۴)

- محور دوم: تفسیر کلمه «وراء» در تفاسیر قرآنی

- تفسیر مجمع البیان

کلمه «وراء» به معنای پیش رو گرفته شده است. از ابن عباس نقل شده است که اگر شاه غاصب، پشت سر ایشان بود، کشتی از خطر گذشته بود. پس معلوم می شود در پیش روی ایشان بوده و خطر آنها را تهدید می کرده است. (طبرسی، ۱۴۰۸هـ ج ۱۵، ص ۱۱۲)

- تفسیر کبیر (مفاتیح الغیب)

مراد از آن این است «و كان أمامهم ملك يأخذ» و تفسیر آن این است که در پیش روی آنها حاکمی قرار دارد، و درک او این است که هر چه از تو غایب است از تو پنهان می شود و تو از

آن پنهان می‌شوی هر چیزی که از شما غایب است، پشت سر شماست، و یادر مقابل آن چیز و در پیش روی آن است. (فخر رازی، ۱۴۲۰ هـ ج ۲، ص ۴۸۹)

- جامع البیان فی تفسیر القرآن

«كَانَ وَرَاءَهُمْ مَلِكٌ» یعنی در پیش رو و جلوی آنها فرمانروایی بود. قتاده می‌گوید منظور جلوی آنها یا در پیش روی آنها بوده است همان طور که مشاهده می‌شود که خدای سبحان و تعالی می‌فرماید { مِنْ وَرَائِهِمْ جَهَنَّمُ } که منظور درین دوستان آنها یا در جلوی آنها است. (طبری، ۱۴۱۲ هـ ج ۱۶، ص ۲)

- محور سوم: ترجمه کلمه «وآء» در ترجمه‌های فارسی قرآن

- ترجمه محمد کاظم معزی (ترجمه تحت اللفظی)

اما کشتی پس از آن بینوایانی بود که کار می‌کردند در دریا خواستم آسیبی بدان رسانم و بود پشت سر ایشان پادشاهی که می‌گرفت هر کشتی را به ستم (بیگاری) (معزی، ص ۳۰۲)

- ترجمه محمد علی رضایی اصفهانی (ترجمه وفادار)

اما آن [کشتی]، پس از آن بینوایانی بود، که (با آن) در دریا کار می‌کردند؛ و خواستم آن را معیوب کنم، در حالی که آن طرف آنان سلطانی بود که هر کشتی (سالمی) را به ستم می‌گرفت (رضایی، ص ۳۰۲)

- ترجمه ناصر مکارم شیرازی (ترجمه محتوایی)

اما آن کشتی مال گروهی از مستمندان بود که با آن در دریا کار می‌کردند؛ و من خواستم آن را معیوب کنم؛ (چرا که) پشت سرشان پادشاهی (ستمگر) بود که هر کشتی (سالمی) را بزور می‌گرفت! (مکارم شیرازی، ص ۳۰۲)

- ترجمه سیدمحمد رضا صفوی (ترجمه تفسیری)

اما آن کشتی، از آن بینوایانی بود که در دریا کار می‌کردند و معاش خود را از این طریق تأمین می‌نمودند من خواستم آن را معیوب کنم، زیرا در کمین آنان پادشاهی بود که هر کشتی سالمی را به زور می‌گرفت (صفوی، ص ۳۰۲)

- بررسی و ارزیابی

بررسی‌ها نشان داده است که اکثر زبان‌شناسان بر این اعتقاد هستند که واژه «وآء» جزو واژگان دارای دو معنای متضاد است. که معنای اول آن به پشت سر «خلف» و معنای دوم آن به جلو «آمام» اشاره دارد. مفسرین قرآن هم در ترجمه و تفسیر این کلمه به این اتفاق نظر رسیده اند که این کلمه در معنا دارای دو معنای متضاد با هم دیگر است که در اصل معنی پشت را

می‌دهد و در این جا به معنای روبرو است که مقصود و مفهوم در این آیه به «معنای خطری که انسان با آن روبرو است». (طباطبایی، تفسیر المیزان، ۱۸۲/۱۳)

حال با توجه به تفسیر و تعریفی که زبانشناسان و مفسرین از این کلمه داشته‌اند ترجمه آن در این آیه معنای ثانوی و متضاد آن منظور است که مفهوم و مقصود معنای جلو، روبرو یا پیشگاه آن بوده است. با این توضیحات صورت گرفته مشاهده می‌شود که در برخی از ترجمه‌های فارسی منتخب کلمه «وراء» در این آیه در معنای صحیح خود بکار نرفته است و به معنی پشت و گاهی به معنی آن طرف که معنای غریبی برای این واژه بوده است ترجمه شده است و در برخی از ترجمه‌های دیگر به صورت مفهومی و تفسیری معنا شده است و روشن است در ترجمه‌های صورت گرفته در تعریف این کلمه ی دارای دو معنای متضاد فقط بر معنای ظاهری «پشت» آن اشاره کرده‌اند و این در حالیست که این ترجمه، معنای عام این کلمه بوده است و مترجمان به معنای متضاد و ثانوی آن که در اصل در این آیه مراد و مقصود همان معنا بوده است به آن اشاره ایی ننموده‌اند. حال می‌توان این گونه نتیجه گرفت که ترجمه‌هایی که به معنای ظاهری لفظ «وراء» اشاره کرده‌اند دارای اشکال در ترجمه هستند و این به آن دلیل است که آنها با انتخاب این معنا غرض و اصل واقعی و مفهومی این آیه را بیان ننموده‌اند. و این یک نوع نقص و خطا و حتی می‌توان گفت که یک انحراف معنایی و مفهومی در ترجمه می‌باشد.

در پایان بررسی ترجمه این لفظ در ترجمه‌های منتخب که معنای پشت سر را برای کلمه «وراء» انتخاب کرده‌اند، باید دانست که اشکال موجود در این ترجمه‌ها به دو دلیل است. اول این که به معنای متضاد لفظ اشاره نکرده‌اند و تنها به بیان یکی از معانی تضاد بسنده کرده‌اند و آن هم معنی ظاهری آن که پشت سر است و اشاره به معنای دیگر آن نداشته‌اند. دوم اینکه ترجمه‌های قرآنی با نظر زبانشناسان و مفسرین معنای کلمه «وراء» منافات دارد چنان که اکثر زبان‌شناسان و مفسران معتقدند که منظور از کلمه «وراء» در این آیه جلو است.

۵- نتیجه گیری

پژوهش حاضر با بررسی و ارزیابی ترجمه فارسی واژگان دارای دو معنای متضاد در قرآن کریم به این نتیجه رسید که در ترجمه‌های فارسی منتخب گاهی اشکالاتی در ترجمه این واژگان وجود داشته است. همچنین این پژوهش در کنار کار بررسی و ارزیابی ترجمه واژگان با جست و جوی مشکلات ترجمه اعداد در قرآن کریم به این نتیجه رسید که مترجمان قرآن با مشکلات زیادی در انتخاب معنای مناسب و صحیح برای این دسته از واژگان که مفهوم و مقصود مورد انتظار آنها را در آیه برساند، مواجه بوده‌اند. این پژوهش همچنین با هدف روشن کردن مشکل ترجمه واژگان دارای دو معنای متضاد انجام شده است که در ابتدا جا دارد روش‌های ترجمه این

واژگان را به دو روش خلاصه کرد. اول انتخاب یکی از معنای متضاد و اهمال معنی دیگر که این روش غالب در ترجمه ها بوده است و دوم انتخاب دومعنای تضاد باهم در کنار یکدیگر که این روش کمتر استفاده می شود. حال با این توصیف این نتیجه حاصل می شود که ترجمه واژگان دارای دو معنای متضاد در چهار ترجمه منتخب گاهی اشکالاتی دارد که مهمترین دلایل بوجود آمدن این اشکالات را در ادامه بیان خواهیم کرد.

- عدم وجود کلمه ای در زبان مقصد که به همان معنی در زبان مبدأ دلالت کند
- وجود چندین کلمه هم معنا در زبان مقصد در مقابل یک لفظ در زبان مبدأ
- توجه به نقل معانی و مفاهیم اصل و اساسی و غفلت از معانی فرعی
- توجه و انتخاب رایج ترین نظر و آراء در تعریف معنای کلمات متضاد و غفلت از بقیه نظرات و آراء گفته شده در این زمینه
- عدم توجه و استفاده از نظرات و آراء زبانشناسان و مفسرین در باب معنا و مفهوم واژگان دارای دو معنای متضاد
- تاکید بر ترجمه کلمه به کلمه و تحت اللفظی این واژگان
- اختلاف دستور زبانی و لغوی بین دو زبان مبدأ (عربی) و زبان مقصد (فارسی)
- روش کار مترجم

در پایان مهمترین نتایجی که این پژوهش در طی کار بررسی و ارزیابی این واژگان و ترجمه فارسی آنها در قرآن کریم به دست آورد، به شرح زیر است

- مترجمان اکثراً ترجمه تحت اللفظی را ترجمه می کنند که برخی از آنها بر خلاف معنی واقعی مورد انتظار است و این بدان معناست که واژه مورد نظر در متنی که در آن واقع شده معنی دیگری برای آن قابل تصور نیست.
- گاهی ترجمه مترجمان با معنایی که طبق تفاسیر موجود احتمال آنها زیادتر است، منافات دارد و به همین دلیل مشاهده می گردد که معنای دیگری را که این کلمه دارد ذکر نمی کنند.
- مترجمان در ترجمه برخی از واژگان متضاد، برای اطلاع بیشتر در معنای کلمه به تعبیری اشاره می کنند که جنبه تفسیری دارند
- با وجود کاستی هایی که در ترجمه بعضی از مترجمان در رساندن معنای تعدادی از کلمات متضاد وجود داشت، در بیشتر آنها به حقیقت اصلی و معنای صحیح آن که همان معنای تحت اللفظی آنهاست اشاره کرده اند و این همان چیزی است که هر آنچه را که در مورد محاسن ترجمه آنها ذکر شد تأیید می کند

■ ساجد سبحانی

- واژگان دارای دو معنای متضاد از دشوارترین مسائل معنایی برای یک مترجم است و شاید آنچه گاهی یک مترجم را وادار می کند که در کنار معنای تحت اللفظی، معنای دوم کلمه را ذکر کند همین موضوع دشواری انتخاب یکی از دو معنای آن باشد.
- در ترجمه این واژگان، ترجمه تفسیری توانسته است که معنای این واژگان را به شکل کامل تری بیان نماید زیرا همانطور که مشاهده می شود گاهی اوقات مترجم پس از انتخاب و اشاره مستقیم به یکی از دو معنا در ترجمه خود آن معنا را به عنوان معنای اصلی، استفاده می کند. و ترجمه آیه را بصورت کامل همراه با ذکر توضیحات تفسیری اضافی همراه می کند

خردنامه قرآن و حدیث

دوفصلنامه علمی - تخصصی

منابع و مأخذ

القران الکریم

- ۱- ابن الأباری، أبو بکر قاسم بن محمد، الأضداد. بیروت، المكتبة العصرية، ۱۹۸۷م.
- ۲- ابن فارس أبو الحسن أحمد بن زکریا، معجم مقاییس اللغة (متخیر الألفاظ)، بیروت، دار الفکر، ۱۹۷۹م.
- ۳- ابن منظور، أبو الفضل جمال الدین بن مکرم، لسان العرب. بیروت، دار صادر، ۱۴۱۴ هـ
- ۴- أبو الطیب اللغوی الحلبي، عبد الواحد بن علی، الوافی بالوفیات والإبدال والأضداد. دمشق، مجمع اللغة العربية (بی تا).
- ۵- أصمعی، أبو سعید عبد الملک بن قریب بن علی بن أصم، الأضداد، بیروت، دار الکتب العلمیة - المطبعة الكاثولیکية، ۱۹۱۲ م.
- ۶- پاکستانی، صدر الأفاضل، مناهج التفسیر فی شبه القاره، ۱۴۰۴ ق
- ۷- جوهری، ابو نصر إسماعیل بن حماد، الصحاح تاج اللغة وصحاح العربیة، بیروت، دار العلم للملایین، ۱۹۸۷م.
- ۸- حاجی خلیفة، مصطفی بن عبدالله، كشف الظنون عن أسامی الکتب والفنون، بغداد، مكتبة المشنی، ۱۴۱۳ هـ، ۱۹۹۲م.
- ۹- رضایی اصفهانی، محمد علی، روشها و سبکهای ترجمه قرآن، قم، مرکز بین المللی ترجمه و نشر المصطفی (ص)، ۱۳۹۱ ش.
- ۱۰- رمضان، عبد التواب، فصول فی فقه العربیة، قاهره، مكتبة الخانجی، ۱۹۸۰ م.
- ۱۱- سجستانی، أبو حاتم بن سهل، الأضداد، قاهره، مكتبة الثقافة الدینیة، ۱۴۳۰ هـ
- ۱۲- سید الشریف المرتضی، تفسیر نفائس التأویل، بیروت، شركة الاعلمی للمطبوعات، ۱۴۳۱ هـ
- ۱۳- سیبویه، أبو بشر عمر بن عثمان بن قنبر، الکتساب، قاهره، نشر مكتبة الخانجی، ۱۴۰۸ هـ
- ۱۴- صیغور، امین، المشترك اللفظی فی ترجمه القرآن الکریم إلى اللغة الفرنسية، قسنطنیة، جامه متتوری - کیه الاداب واللغات، ۲۰۰۹م
- ۱۵- طباطبایی، سید محمد حسین، تفسیر المیزان، قم، دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۷۸ هـ
- ۱۶- طبرسی، فضل بن حسن، تفسیر مجمع البیان، بیروت، دار المعرفة، ۱۴۰۸ هـ
- ۱۷- طبری، محمد بن جریر، جامع البیان فی تفسیر القرآن، بیروت، دار المعرفة، ۱۴۱۲ هـ
- ۱۸- فخر رازی، محمد بن عمر، التفسیر الکبیر (مفاتیح الغیب)، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۲۰ هـ
- ۱۹- فراهدی، الخلیل بن أحمد. العین، ایران، مؤسسه دار الهجرة، ۱۴۰۹ هـ
- ۲۰- فیروز آبادی، مجدالدین یعقوب الشیرازی، قاموس المحيط. بیروت، دار الکتب العلمیة، ۱۴۱۵ هـ
- ۲۱- قرطبی، محمد بن أحمد أبو بکر فرج، الجامع لأحكام القرآن، قاهره، مكتبة السلام العالمیة، ۱۹۸۱م.
- ۲۲- قطرب، أبو علی محمد بن المستنیر، الأضداد، أردن، دارالعلوم، ۱۴۰۵ هـ - ۱۹۸۴ م.
- ۲۳- لیبید بن ربیع (۱۹۶۲ م). دیوانه. بیروت. نشر دار الکتب العربی
- ۲۴- لطرش، محمدلمین، لأضداد و ترجمتها فی القرآن الکریم إلى اللغة الفرنسية عند أبي بکر حمزة، الجزائر، رساله مجستیر، ۲۰۰۸م
- ۲۵- مختار عمر، أحمد، علم الدلالة، قاهره، دار عالم الکتب، ۱۹۹۲م.
- ۲۶- مرقش الاکبر، عمرو بن سعد بن مالک بن ضبیعة بن قیس بن ثعلبة، دیوان المرقش، بیروت، نشر دار صادر، (بی تا)
- ۲۷- منجد، محمد نورالدین، الترادف فی القرآن الکریم، قم، دار الفکر، ۱۹۹۹ م.
- ۲۸- وافی، علی عبد الواحد، فقه اللغة، قاهره، نهضة مصر للطباعة والنشر، ۲۰۰۴م.

سایت های اینترنتی

- ۱- پایگاه اینترنتی ویکی نور fa.wikinoo.ir
- ۲- پایگاه مرکز اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی sid.ir
- ۳- جویشگر علمی فارسی علم نت elmnet.ir
- ۴- سایت مبتعث للدراسات والاستشارات الاکادیمیة mobtath.com
- ۵- persianpdf.com
- ۶- سایت کتابخانه مدرسه فقاہت eshia.ir
- ۷- سایت کتابخانه دیجیتال نور noorlib.ir
- ۸- سایت کتابخانه المكتبة الشاملة shamela.ws